

Márai Sándor: Béke Ithakában

„Három életforma van: az ulysseusi,
a jézusi és a fausti. A többi adóalany.”

(Márai Sándor)

A Naplóból (1945—1957) vett bejegyzés különösen azért érdekes — jellemzően márais tömörsége és eleganciája mellett —, mert mintegy utólag beteljesítve, ő is megírja a maga Ulysses- és Jézus-regényét. A Faust-téma érintetlenül hagyásában leginkább azt kell látnunk, benne olyan archetipus testesül meg, mely a 20. században már nem kelthető életre. A *Béke Ithakában* 1952-ből való, a *Harminc ezüstpéNZ* 1983-ból, az idézett Napló-részlet pedig 1949-ből.

Márainak az Ulysses regény megírásakor nemcsak azzal a nehézséggel kell számolnia, melyet Joyce műve jelentett, hanem az akkor már négy éve emigrációban élő írónak függetleníteni kellett a maga hontalanságát hőstől. Márai ügyesen „vitorlázott” a Skyllák és a Charybdisek között, elkerülve a regény témája hordozta veszélyeket. Alapötletét így fogalmazza meg a regény Utóénekeiben: „Az emberiség öntudata soha nem fogadta el az Odysseia idillikus befejezését. A XXIV. ének, a békekötés nagy himnusa nem fejezhette be ezt a szenvedélyes mesét. Az olvasó — minden korban — érezte, hogy Ulysses nem találhatott végleges otthont a hazatérés idilljében. A Költő — vagy a költők — szándéka érzékelhető: Ulyssesnek még új utakat jósol.”

Márai ezáltal nem kizárólag a századunkban oly kedves mitológiák újraelméselésének nagy vonalához kapcsolódik, többet tesz ennél, újraértelmezi, szabadon „átírja” a hagyományt. Ettől és az előadásmódtól lesz igaz-vérig modern regény a *Béke Ithakában*. Hármán beszélnek el Ulysses történetét — felesége, Pénélopé, közös fiuk, Télemakhosz, és Kirkétől származó fia, Télegonos. A „történet” azonos, mégis ahány elbeszélő, annyi nézőpont, s végső soron: annyi történet. Egymás után olvasva e visszaemlékezéseket, az elbeszélők hitelessége (ha van ilyen) ütközik egymással. Márai azonban az elbeszéléseket önmagukban is bizonytalanná, kétséssé, kikezdehetővé teszi. Ahogy a regényegészen belül is érvényesül a keretbe foglalás — szerkesztés —, úgy ez a családtagok szövegeiben is megtalálható. Az emlékezések keretét abban a sajátosságban lehet megfogalmazni, ami az emlékezés mint tevékenység teljességet és el nem ért teljességet felismerő kettőse között feszül. A beszámoló (visszaemlékezések) kezdetén nem merül fel a tudósítóban az a kétely, hogy mindaz, amit elbeszél, nem az igazság (maga a történet), hanem annak csupán egy része. Szegedy-Maszácz Mihály Márairól írt monográfiájában a regényről szólva kiemeli az emlékezéseket lezáró — „azt hiszem, ilyen volt, vagy ilyesféle” — fordulatot, s bennük a „refrényszerű ismétlésre” hívja fel a figyelmet. Ez a zárás tehát annak az emlékezői folyamatnak is a végpontja, melyben az elbeszélő eljut saját inkompetenciájának felismeréséig.

Ez a sokszorosan elbizonytalanított történetmondás az egymásnak ellentmondó elbeszélők sajátossága mellett kevésbé látványos vonása a műnek. Nem kezelhetőek e visszaemlékezések egyneműen — tartalmi szempontból. Ulysses alakja, cselekedetei, emléke mindhárom elbeszélő számára más miatt fontos. Ebből következően más természetűek maguk a visszaemlékezések is. Pénélopé és Télemakhosz egyaránt legendaoszlatók kívánnak lenni. „Viselt dolgaimról, családjunk történetéről sajnos túl sok szó esett már a világban. Utolsó időkben többször felkértek, mondjam el az igazat, és írjam meg emlékeim.” — magyarázza a feleség a maga indítékait. Télemakhosz az „elhatároztam, hogy a vádaskodások végére járok” szándékával teszi meg emlékezéseit. Télegonos szemszögéből Ulysses figurája egy lehetséges legenda (kialakuló legenda) alanya. Kirké, aki eltitkolja fia elől apja létezését (Télegonos története éppen ezzel a titokkal terhes), maga oldja fel a homályt: „Menj a világba, fiúl! Keresd meg

az apádat!” Jól szembesíthetően állnak előttünk a visszaemlékezések. Pénélope nemcsak abban különbözik a két fiútól, hogy számára valóságos figura Ulysses, s nem többnyire a trójai háborúból érkező hírekből ismerős, hanem férje szándékolt leértékelésére is vállalkozik. Nem kerülhető meg egy ilyen regény kapcsán az a kérdés sem — mennyit és mennyire képesek felfogni az elbeszélők a hős, Ulysses alakjából. Nem tükörképe inkább önmaguknak mindaz, amit elmondanak, mint Ulyssesnek? Ki kerül közelebb, kinek sikerül többet megsejteni a titokból, egy emberből, egy személyiségből, a Fényhozóból?

Télemakhosz sejt meg ebből a varázsból a legtöbbet, ő fogalmazza meg: Ulysses ember volt, akinek sorsa a legtöbb. Az emlékezészárások — erre már utaltunk — mégis bizonytalanok. Az idézet variációi csak a családi viszonyoknak megfelelően módosulnak. „Most mindent elmondtam róla. Vagy legalábbis mindent, amit én tudok. Azt hiszem, ilyen volt, vagy ilyesféle. De a valóságban nem tudhatom, milyen volt — mert én csak a fia voltam.” (Márai Sándor: *Béke Ithakában. Regény három énekben; első kiadás: 1952, London; második kiadás: 1978, München, Griff; harmadik kiadás: Akadémiai—Helikon, 1991.*)

Márai Sándor: Csutora

Keserűen fakad ki Naplójában Márai, amikor megküldik neki a Csutora cseh kiadásának egy példányát. A fordítás számára érthetetlen és ellenőrizhetetlen, de a címlapon meglát egy szörnycetét, ami a drótszörű foxterrier és a klozetkefe közötti átmenetben ábrázolja a „hőst”, pedig derülnek ki: Csutora puli, legalábbis korcs puli, akinek külsejét és belsejét igyekezett írójá hűségezen rögzíteni. Mivé alakul mások képzeletében e négylábú, és micsoda „félelmes félreértés van minden szóban, mellyel az ember az emberhez fordul?” — boszszankodik.

A szerző óvja olvasóját bevezetője végén: „kutyatörténet következik”. A kutyaregény az író életében — ez Márai félelme — a papucshúzás és a vasárnap. Ám, ha nagyon odafigyel a világgal most ismerkedő pulira, aki nem tudja még, mi van az ajtó mögött, tapasztalás hiányában minden apróságot a legnagyobb figyelemmel kísér, akinek, ezért is, nincs más álláspontja sem — akkor talán az emberről is többet tud meg.

A hiányérzet vetette jobb híján karácsonyra a kutyát. A finom irónia, mely lappang, az ünneppel, a feleséggel, és talán a világgal szemben „snorrka”-ként (jelentéktelen ajándék, csaknem sértő arra nézve, aki kapja) talál és fizet rá Csutorára az Állatkertben.

A címszereplő hősként lép elő a kutyatelep gondozójának ágya alól, fellépése már-már színpadias. Az író kabátzsebében vándorol a szerkesztőségen — ahol jó sajtója van! — és bolton át leendő otthona felé, s a karácsonyfa alatt ő lesz az ünnep dísze. Csutora mindenkori jelenléte azonban félig eltakar valami mást. Biztos esetvonásokkal pontos, nem nagyon hízelgő képet kapunk Krisztináról, a budai városrészeiről. Nem az emberektől fordul el, amikor a puliról ír. A tablón feltűnik csaknem minden családtag, szomszéd, ismerős.

„Az ember vagy ír, vagy kutyát nevel”, a kettő nem egyeztethető össze, ha mégis, akkor a fegyelmet megtartó, időre figyelő író egyre rosszabbat rögzít. És egyre behatódobban figyel a világgal ismerkedő, tájékozatlan kutya ballépéseit, ez az újfajta nézőpont izgalmas. Mi van a tapasztaláson, a megszokotton, a bevált megfigyeléseken túl vagy innen? A „kisvilág”, amit megír, még korban is megegyezik Kosztolányi Édes Annájának színterével. Csutora és a mi látóterünkben felbukkanó és eltűnő alakok azonosak. A szerző iróniája, mely a könyvet jellemzi, feltűnt a csaknem szomszéd Kosztolányinak is, aki a történet négylábú és kétlábú szereplőit egyaránt jól ismerte, és jóindulattal figyelmeztette írótlarsát, „mert a könyvnek híre ment a környéken — nem olvasták, de hallottak róla —, és nem lehetetlen, hogy vala-

melyik „regényhős” egy napon lesben áll és hátba szúr egy hegyes reszelővel.” Hozzáteszi, jó lenne, ha egy időre vidékre utazna.

Nincs kis téma, nincs nagy téma, csak téma van. Éppen ezért, a kisvilág pontos megfigyelése éppoly érdemesnek tűnhet a megörökítésre, mint egy vulkán vagy Napóleon. A kutya szaglászik „buzgón ír leveleket egyes meghitt fatörzsek tövébe, s átnézi itt-ott egy utcáron a napi postát”, mindent egyformán kitüntetett figyelemmel vizsgál. Bonyolult és szövevényes kapcsolat fűzi az emberhez a kutyát, kényelmetlen pórázon, de megtakarítva számára a mindennapi harcot. „Nemcsak az ember szerződött az Istennel, hanem a kutya is az emberrel” — mondja Márai. De a történet bizonyítja azt is, ember és ember kudarcos kapcsolatán kívül létezik másfajta kudarc is: ember és kutya között.

Csutorának barátai és ellenségei vannak a lakáson kívüli „nagyvilágban”. Telkes úr és Zsombolya úr, a két kibékíthetetlen ellenfél, a kutya barátai. Zsombolya úr, a házmester pedig az az ember, akihez Kosztolányi Dezső egy időben gyakran beült. E furcsa beszélgetésnek lett az eredménye az Édes Anna.

Az ellenségek, csaknem egész Krisztina. A szomszéd utcában dühödten ugató véreb, a környék rágalmozó és lesajnáló közvéleménye, a Márai-lakás melletti, folyosó végében lakó „negyvennyolcasok”. Az „igazi olvasókönyvbe illő anya—leány” páros, a két idős hölgy, akik a legtöbbet szenvedtek a kutyától. „Törékenyek” és „nyúl szívűek”, akikkel szemben a fiatalság fölényét érzi Csutora. Akik minden elképzelhető rosszat terjesztenek gazdáról, kutyáról egyaránt. Egyikőjüknek utánakap a puli, így az úr — a regény végig távolságtartó harmadik személyben ad elő — kénytelen egy délután tiszteletét tenni a hölgyeknél. A kicsiny lakásban tökéletes tájékozatlanságban élnek egérfogók, befőttek és almaszagú bútorok között, mintha eszméletüket még mindig a szabadságharc balsikere foglalkoztatná — s titokban tépést készítenének a kápolnai csata sebesültjeinek. A találkozó sikertelen.

Akárcsak a kutyapszichológus kísérletei, kit a kutya kisebb lázadásai után fogad a hölgy. Az analízisben felmerül sokféle lehetőség, az Oedipusz-komplexumtól a „szeretlek, de megtörlek” szándékáig, mely kutya és gazda kölcsönös megtagadásáig visz, ez pedig a végállomás. A történetet valóságos kis dráma zárja le, a postás, Teréz (a cseléd), a hölgy és végül az úr megharapása. Az úr pusztá kézzel védekezik. Vér fröcsköl, öklétől kutyafogak törnek. A harcban nincs győztes, nincs vesztes. Az összecsapás utáni mozdulatlanságban órákig néznek egymással farkasszemet.

Annak, ami történt, nincs neve. Nem illettek egymáshoz, talán csak ennyi. A kutya szemeiben könny csillog, s ebben a színpadias pillanatban ígéri meg az író, hogy nem lesz utód. Csutora elmegy, eltűnik. Az utód pedig — mint az utolsó oldalakon és egy másik könyvben megtudjuk — Jimmy King, a finn spitz kutya lesz. A korcs puli mozdulatai, jelleme még fel-felrémlenek a szelíd, engedelmes, előkelő új szerzemény mellett. Márai „...gyanít valamit, hogy minden harapás ellenére Csutora sötét emléke mégis kedvesebb neki, mint a jóságos és szépséges Jimmy King erényei. Mert amint halad az életben, botorkálva és tévedések árán, kezdi megtanulni, hogy általában nem a szépet, a jót és az erényeset szeretjük — hanem mindazt, ami elnyomott, tökéletlen, ingerült, és vicsorogva perelő, mindazt, ami nem az erény s a beleegyezés, hanem a hiba és a lázadás. Sovány tanulság ez, olvasó — de megkerülni sem az életben, sem a művészetben nem lehet, s mindig megér egy ebmarást.” Márai gyanít valamit. (Bp. Akadémiai—Helikon, 1991.)

(Márai Sándor: *Csutora* — első kiadás: 1932. Pantheon; második kiadás: 1940. Révai; harmadik kiadás: Bp. Akadémiai—Helikon, 1991.)

BOD TAMÁS